

Богомил Райнов

ЛЮДМИЛА

София, 2011

Всички права запазени. Нито една част от тази книга не може да бъде размножавана или предавана по какъвто и да било начин без изричното съгласие на „Изток-Запад“.

© Богомил Райнов, автор, 2011

© Издателство „Изток-Запад“, 2011

ISBN 978-954-321-879-0

Богомил Райнов

ЛЮДМИЛА

МЕЧТИ И ДЕЛА

*За корицата на книгата е използван
фрагмент от картина на Николай Ръорих*

*Епиграфите към всяка глава са цитати
от книгите на Учителя Мория*

Съдържание

ВСТЪПИТЕЛНИ ДУМИ.....	7
СЛУЧАЙНОСТИ.....	13
ПРЕДДВЕРИЕТО	35
СТАРОТО И НОВОТО	69
ПОСОКАТА.....	93
ПО СТРЪМНИНАТА.....	117
КРАЯТ	137
РАВНОСМЕТКАТА.....	153

Устремявайте всяко движение на съзнанието в потока на еволюцията. Разглеждайте всяка крачка като неделима от процеса на усъвършенстване. Застиналата форма е пригодна за повторение, но потокът не повтаря нито една вълна. Сън и бодърстване, работа и отдих, движение и покой – всичко еднакво ни носи към завършване плана на живота. Като отронени листа – ще кажат плахите. Като посетени семена – ще кажат разумните. Като стрели на светлината – ще кажат смелите. Който се плаши от грохота на потока, още не се е родил в духа.

Агни Йога

Встъпителни думи

Тази книга все още бе под печат, когато за нея или по-точно срещу нея се появиха три материала. Публикува ги същият вестник, в който два-три дена по-рано се бе появила и информацията за предстоящото издание. Избликнала спонтанно или не, подобна скорострелна отзивчивост не можеше да не ме поласкае. Именно чувството на благодарност е в основата на следващите редове, макар да знам, че едва ли има нещо по-отегчително от това да пишеш или да четеш предисловия.

Людмила Живкова не само приживе, но и посмъртно има странна съдба. Ако през 80-те години на миналия век в нейна памет бе създаден и изкуствено поддържан някакъв официален култ, то в края на века тя вече бе станала обект на открити злословия и подигравки.

Политическият меркантилизъм на тъй наречените комунисти превърна тази жена в рекламно лице на системата, от която тя постепенно се бе отчуждила напълно. Тъй наречените нови демократи по-късно пък я превърнаха в боксова круша, върху която отреагирваха ненавистта си срещу същата тази система, нерядко обслужвана в миналото от самите тях.

Би могло да се предполага, че контрастът между фалшивата апология и показното озлобление ще се смекчи с течение на времето, в резултат на забравата. Голямата част от младите хора, дори и да са чували за Живкова, нито имат някакво мнение за нея, нито се интересуват от нея.

Забравата. Какво спокойствие и каква отмора, след като стихне шумотевницата на пазарището и се възстанови хладната атмосфера на безразличието? Това обаче е друг сюжет.

Има все още хора, които тачат Людмила Живкова заради ролята, която е играла в родната ни култура, но в същото време се дразнят от нейните „залитания“ по разни „религиозни екзотики“.

Има и други, които я ценят тъкмо за нейното нестандартно мислене, но не могат да ѝ простят това, че носеше името Живкова и бе заемала високи постове в една партия, която за тях е ненавистна.

Всяка от тези оценки съдържа, струва ми се, своите основания. Колкото до тяхната несъвместимост, тя е донейде отражение на антагонизма между онова, от което някога се напатихме и другото, от което патим днес. Това е, грубо казано, контрастът между казармата и лудницата. Навремето в живота ни съществуваше някакъв ред, тягостен ред с омразни казармени предписания. Днес сме се озовали от царството на необходимостта в царството на свободата – всеки може да плюе в лицето ти единствено на това основание, че е вече свободен да прави каквото си ще.

Разноболят в оценките за персонажите, играли някаква роля в миналото, е нещо естествено, а злоупотребата с правото на мнение – нещо неизбежно. Може да негодуваме срещу онези, които и днес анатемосват Ботев или се гаврят с Вазов, ала няма как да попречим на кошунствата. Какво остава до отношението към скромни фигури като Людмила!

В такъв случай каква е целта на настоящия мемоар? Ами също съвсем скромна: да кажа и аз нещо по въпроса в качеството си на все още жив свидетел.

През последните десетина години по адрес на тази жена бяха изприказвани толкова много неистини, та неведнъж съм се опитвал да възразя. Това обаче бяха откъслечни апострофи, минали и заминали към сметището на забравата. Затуй накрая се изкуших да събера накуп част от спомените си за Мила, преди сам да се озова на сметището. Така се появи тази моя книга.

Първоначалното ми намерение бе само да разкажа някои спомени. Имам предвид истински спомени, а не от типа на онези, досъчинените или напълно фиктивните, които в наши

дни са станали истинска напаст. Спомените обаче в случая предполагат оценка, а оценката – обосновка с неоспорими факти. Така очеркът ми неизбежно надхвърли рамките на мемоара, без да се домогва до високите претенции на научната монография.

Досадното беше, че додето разширявах коментарите в изложението си, постепенно започнах да стеснявам обема на спомените. Не в резултат на склерозата, а в резултат на всевъзможни съображения.

Людмила не обичаше да слуша, нито да произнася неприятни неща по адрес на този или онзи. Презираше вечните съперничества и неприязни сред интелектуалния ни „елит“, замаскирани в тържествените одежди на партийната принципност. Все пак в различните разговори, водени през годините, случвало се е да произнася и неласкави мнения за разни лица. Реших да зачеркна от мемоара си тия дребни епизоди, така приятни за любителите на злословието.

Мила смяташе, че у човека трябва да търсим преди всичко положителното начало. Дори когато то липсва – бих добавил. По това се и различавахме. На хората отдавна е дотегнало да слушат сладкодумни негодувания срещу користолюбието, лицемерието и нагаждачеството, произнасяни вдъхновено, ала винаги без факти и без имена, с убеждението, че така се озонира общественото пространство.

В живота обаче – за разлика от света на риториката – всяко зло си има автор и всеки автор – фамилия. Именно за туй не съм се боял да бъда конкретен там, където това е било необходимо, но съм го правил от свое име, без да използвам името на Людмила и съм се старал да боравя пестеливо с неприятните примери, за да не замърсявам прекалено текста с негативизми.

Подобна пестеливост съм проявил и спрямо спомените от разговорите ни за нашенските и световни проблеми. През последните години от живота си, макар да бе вече член на политбюро, Живкова изповядваше политически възгледи, които не биха могли да бъдат определени другояче, освен като антипартийни. Такива възгледи, естествено, тя можеше да изразя-

ва само пред най-близки хора. Затова пък, правеше ли го, пренебрегваше всякакви задръжки. Да цитирам сега с късна дата тия нейни становища би означавало да представям и себе си като таен противник, а защо не и заговорник срещу режима, какъвто не бях. Колкото и да негодувах срещу някои безобразия на властта, колкото и да бях вътрешно критичен спрямо партийната линия, аз още от ранна младост заживях с убеждението, че партията е моето семейство. Едно калпаво в много отношения семейство, едно раздирано от явни и скрити дрязги семейство, едно изобилстващо с глупци и користолюбци семейство... Но как да се откажеш от семейството си?

Людмила също не се отказваше от своето семейство в буквалния смисъл на думата. Но що се отнася до преносния смисъл, до партията, то сърдечната връзка с нея бе напълно прекъсната, изместена от гнетящо съзнание за безизходица. Даже да не ценеше високото си място в партията, тя не би могла без него да изпълни нито един от големите проекти, в чиято реализация виждаше своята мисия.

Като споменавам думата мисия – независимо от това, дали ще я пиша с малко или голямо М, – няма как да не спомена и онези нейни възгледи, които в основному бяха и мои. Абсурдно би било да разсъждаваме за житейският път на Людмила, без да имаме ярна представа за нейното верую – тема, върху която са изприказвани сума ти глупотевини. Подобни галиматии можеха да бъдат оправдани донейде в по-далечното минало, когато всичко, напомнящо за окултизъм, бе под възбрана. Днес литературата, свързана с Агни Йога или Жива етика се разпространява свободно. Тъй че всякакви опити да ни се обяснява тепърва Учението са излишни.

Именно затуй съм се въздържал да вмъквам в книгата си подобни обяснения. Опитях се да ги формулирам преди повече от десет години в друга публикация. Тук, напротив, съм се пазил да превръщам изложението в пропаганда на определен възглед. Това не е пренебрежение към Учението, а съблюдаване на един от неговите принципи, който гласи: „Не вербувайте съмишленици. Истината не бива да се натрапва. Тя трябва да се заслужи“.

Людмила следва да бъде оценявана не според своите възгледи, а според своите дела. Онези дела, които противниците ѝ упорито премълчават или изопачават, но които, дори в днешното време на вандалщина и разруха, все още са оцелели.

Понеже и в Библията е казано: „По делата им ще ги познаете“.

Вярно е, че не успя да реализира своята красива илюзия. Това дава възможност на прагматиците, които вечно са прави, да определят житейската ѝ одисея като провал. И да заключат, злорадо или съчувствено:

– Сама си е виновна. Защо ѝ трябваше!

Защо ѝ трябваше наистина тази суетна амбиция за промяна! Нали верният и сигурен път бе очертан още от нейния знатен баща? Какъв друг път бе тръгнала да търси по стръмнините, когато би могла спокойно да се изтяга в правителствения мерcedes и да предостави грижата за пътя на шофьора? Не беше ли чувала как други дами от нейния ранг живеят в други страни? Тя самата би могла да влезе в кръга на такива дами, да участва с тях в регионални или континентални протоколни срещи, да урежда благотворителни балове или да учредява дружества, полезни главно за учредяващите ги дами.

Каква галантна опора на системата, каква утеха за заставящия баща, какъв принос към уютната атмосфера на ония години, неслучайно наречени период на Застоя.

Да, всичко би могло да бъде съвсем прилично и в духа на наръчника „Как да се държим в обществото“. Срещи на чай с една или друга посланичка. Общуване с родния елит на една или друга гала премиера. Тихи утрини из парка на резиденцията, за да разходи кучето или, при липса на куче, да проветри плановете си за следващия задграничен воаяж.

Вместо това тя поемаше риска да влиза в политически конфликти с властния си баща, да създава неприятности на цялото правителство с чудатите си проекти, да печели скрити противници, вместо полезни приятели, да подлага на съмнение самите принципи на системата, да се възпроя, каквато си беше дребна и слабичка, пред международните форуми, за да изрича настойчиво своите неприлично прями и неуместно

прочувствени призиви за мир и дружба между два свята, настръхнали от взаимна ненавист и жажда за злато и кръв.

Е, получи си го накрая. Кой ѝ е крив.

Тежко на падналите!

Сетих се един ден, че нито веднъж не съм отишъл да сложа на нейния гроб поне едно цвете. Не че ми се свидеха двата лева за цветето, но не обичам гробища. И не вярвам душите на покойниците да се мотаят из гробищата. Те разполагат в Отвъдното с далеч по-приветливи места за разходка.

Та затова, вместо с цвете, реших да почета паметта ѝ с тази книжка. За да кажа – дори да няма вече за какво и за кога:

– Слава на падналите!

Случайности

*Не поразителното и ослепителното,
а онова, което ограниченият ум нарича
съвпадение или случайност, натрупва
незабравими следствия.*

Не си спомням никакви живописни или метеорологически подробности за онази паметна септемврийска вечер на 1971, когато чествахме 60-годишнината на Тодор Живков и удостояването му с високото звание Герой на НРБ.

И ако въпросната вечер все пак е оставила следи в съзнанието ми, то не е заради самото честване, а заради две-три необичайни дреболии, станали по същото време. Първата от тях е, че сред навалищата от достолепни граждани, поканени за тържеството, бях се озовал ни в клин, ни в ръкав и аз.

Свечеряваше се. Фасадата на хотел „София“ бе ярко осветена. Към входа на ресторанта, въпреки сравнително ранния час, вече прииждаха посетители. Не бяха от онези, обикновените. Трупаха се без блъсканица и без да дават воля на порива кой да стигне пръв.

Шествието на гостите се движеше мудно, като на погребение. Бяха от онзи тип хора, които с течение на времето отиват да вървят пеша. Към правилото „бързай бавно“ ги приканваше и ритуалът на УБО, ако помните какво означават тия три букви. За да стигнеш от уличната здрачевина до бляскавите пространства на заведението, трябваше да минеш през чистилището на преддверието, а там се налагаше да поспреш.

Предаваш си поканата и получаваш указание за полагащото ти се място на някоя от многобройните софри.

Моето място се оказа за късмет доста далече от официалната маса, където при тостовете всички следят дали ръкопляскаш и колко. Отправих се натам и лесно открих картичката с името си. Млада дама вече се бе настанила в съседство. Стори ми се да съм я виждал някъде и погледнах за проверка към нейната картичка, само че тя липсваше. Жената долови любопитството ми и по лицето ѝ се мярна нещо като усмивка.

– Вие да не сте?...

Тя кимна, за да ми спести труда да довърша въпроса.

– Има ли значение?

– Има, естествено. Трябва да внимавам какво приказвам, – промърморих, като сядах.

– Не, не трябва – успокой ме Живкова.

Тъй че заприказвахме се. Не помня за какво точно. Вероятно за нищо определено. Моментът не бе подходящ за обстойни беседи. Глухият шум от съседните маси внезапно секна, замълчахме и ние. Придружен от съпругата си Мара Малеева и от близки сътрудници, в залата влизаше Живков.

Тук-там се дочуха откъслечни ръкопляскания, но множеството не ги последва. Все пак не се намирахме на партиен конгрес. Започна сервирането и отново се понесе жуженето на полугласните разговори. После дойде ред на тостовете. В такива случаи тяхното количество далеч надхвърля броя на предлаганите блюда. Присъстващите не толкова слушаха приветствията, колкото вежливо ги изтърпяваха. Интерес предизвика само словото на Първия. То бе широко отразено в печата на следния ден, та не се налага да го преразказвам.

Отдалечени достатъчно от центъра на тържеството, продължихме разговора си, без да даваме ухо на тостовете. Запитах другарката Живкова, както бе редно, в каква област работи и научих, че е завършила история. Тъкмо сега готвела дисертацията си върху не знам си каква тема. Тя на свой ред учтиво запита каква ще е следващата ми книга. Смънках, че пиша нещо за масовата култура. Ясно беше, че нито тя се интересува

от моята монография, нито аз – от нейната дисертация. Минахме на по-обща теми. По някое време стана дума за хиромантията, нумерологията и други подобни. Изразих някакви резерви по въпроса. Това я изненада.

– Чувала бях, че покрай баща си добре познавате окултизма.

– Окултизмът е доста широко понятие – забелязах предпазливо.

– Щом е толкова широко, в него трябва да има място и за предсказанията – възрази тя.

И ми разказа за някаква жена, която наскоро ѝ била предрекла не знам какво си. Слушах мълчаливо, но тя прецени, че мълчанието ми не е знак на съгласие:

– Вие, както разбирам, се придържате единствено към научно доказаното...

И понеже се колебаех как да отговоря, подхвърли:

– Или наистина сте решил да внимавате какво приказвате...

– Ами нали знаете, че и стените имат уши.

Стените бяха далече. Хората наоколо не ни обръщаха внимание, както и ние – на тях. Двоумях се просто дали си струва да засягам сериозни теми в една лековата беседа, поддържана колкото да мине времето.

По-добре да бях си мълчал.

– Мисля, че научно доказуемостта е само част от истината за битието. Това даже хора на науката го признават – забелязах.

– А другата част къде да я търсим?

– Въпрос на избор. Окултни учения за космоса и човека има колкото щете.

– А вашето учение какво е?

– Вие така ребром поставяте въпроса, че трябва да ви отговоря: „Марксизмо-ленинизма“.

– Е, не. Тогава по-добре да си приказваме за други неща.

Бях я засегнал. Било с недоверието си, било с маниакална поза на мъдрец, който пази големите истини за себе си. За да я убедя, че не съм болезнено мнителен, налагаше се да кажа няколко думи за „моего учение“, както тя се бе изразила.

Светската шумотевица наоколо не бе особено подходяща за подробни обяснения. А и познанията на Живкова по теориите на езотеризма бяха съвсем смътни, за да не кажа никакви. Усещах, че ме слуша доста разсеяно, след като бе разбрала, че не мога в пет изречения, още тук и сега да ѝ доверя секретите на мирозданието. Сервитьорите разнасяха вече десерта, пиршеството беше към края си. Затуй предложих, в случай, че проблемите наистина я вълнуват, да ѝ доставя някоя книга, останала от баща ми.

– Така ще бъде най-добре – съгласи се тя. – Особено ако не е много обемиста. Напоследък от писане не ми остава време за четене.

– И двете неща са вредни – признах. – Нали още в древността е казано: „Пази се синко от това, да съставяш много книги – то няма край, и да четеш много – то е уморително за тялото“.

– Кой го е казал?

– Еклесиаст.

Тя май не разбра какво имам предвид, но не попита за обяснение. От раздвижването на централните маси личеше, че краят на вечерята е настъпил.

* * *

„Случайните случки случайно се случват“. Този изтъркан някогашен лаф би могъл вероятно да се приложи и към запознанството ми с Людмила Живкова. Особено ако го приемем в неговия ироничен смисъл, че всъщност на този свят няма нищо случайно.

Няколко дни по-късно един приятел ме осведоми, че следобеда щял да ходи на гости у Живкова, та му били поръчали да заведе и мене.

– По какъв повод?

– По какъв повод се ходи на гости? – запита той на свой ред. – Не е наложително да носиш букет.

И раздразнен донейде от простотията ми, добави:

– Нали днес е петък бе. Не си ли чувал за петъците на Людмила?

Не беше възможно да не съм чувал. Тогава те бяха една от темите на обичайното нашенско злословие. Имаше различни коментари, но винаги заядливи или неприязнени, понеже ги правеха непоканените. Някой ги бе нарекъл „файфоклок на червената буржоазия“, други ги обявяваха за картбланш към партийния възход.

Приех поканата без особен ентузиазъм, както бях приел от немай къде поканата за неотдавнашното честване. Светските или партийни сборища рядко са ме привличали. Аз съм от хората, които, поведат ли ги на манифестация, гледат да се измъкнат в някоя странична уличка, а привикат ли ги на събрание, излизат да пушат в коридора.

– Ти трябва да си смениш или табиеите, или партията – подхвърляше навремето баща ми. – Нали сте колективисти.

За смяна на партията не бях помислял. Дозирах умерено присъствията и отсъствията си от различните съвещания и покорно търпях обвиненията в разхайтеност и индивидуализъм. А то си беше обикновена клаустрофобия.

Предполагах, че поканата за следобедна визита е косвено напомняне да занеса обещаната книга, но не занесох нищо, дори цветя. Подозрението ми, че ще се озова в някакво тягостно жамборе на празнословието и губивремето изцяло се оправда. В апартамента на бул. „Толбухин“ заварих към дузина познати и непознати лица от двата пола, които пиеха, пушеха и се стремяха взаимно да си правят впечатление с реплики и бележки, претендиращи за остроумие. Беше една от онези претенциозно подобрани компании, на които, едва пристигнал, вече се питаш какво търсиш тук и докога ще стоиш.

Въпреки привидното оживление и откъслечните смехове, нямах впечатление, че някому е особено весело. Домакинът Иван Славков самоотвержено поддържаше настроението, като от време на време пускаше грубовати шеги, които май невидаги бяха по вкуса на домакинята. Тя обаче също се стремеше според силите си да бъде любезна и за да преодолява настъп-

ващите паузи, подхвърляше някоя реплика или задаваше някакъв въпрос.

Струваше ми се, че и двамата самоотвержено изпълняват ролите си в пиеска, която би могла да бъде наречена „Гостоприемни домакини“ и която те сами си бяха измислили с неизвестна цел. За тази реална или мнима цел бяха съчинени още тогава и особено по-късно редица легенди.

Поседях известно време сред гостите, както го изискваше приличието. Сетне издебнах удобен момент и се измъкнах незабелязано.

– Съжалявам, че не можахме да си продължим онзиденшния разговор – каза Живкова, излязла да ме изпрати. – У нас в петък винаги е така. Може би трябва да изберем друг ден...

– И друго място.

– Това като покана ли да го разбирам? Чувала съм, че имате огромна колекция от картини.

Уговорихме се да се чуем вечерта и да се уточним за следващата среща, този път у дома. За обещаната книга така и не стана дума.

Колкото до пренебрежителното ми отношение към петъците на Людмила, предполагам, че причината беше пак проклетата ми клаустрофобия. Хората се събираха да си побъбрят приятелски, да изпият по някоя и друга чаша, да се посмеят. Такива сбирки ставаха по него време из цяла София. Защо е нужно да ги обсъждаме и да им даваме оценка?

Подобно фриволно отношение обаче би влязло в остро противоречие с главния и всъщност единствен засега биограф на Живкова – Любомир Левчев. Като меродавен тълкувател, а и жив свидетел на събитията, наречени от него „незабравимите петъчни сбирки“, биографът ни ги представя в съвсем други измерения. Те са част от „инвенциите на Людмила“, които „изглеждат неочаквани, необикновени, странни“, а всъщност „винаги са били сериозно премислени, свързани една с друга, целенасочени с далечен прицел“.

Тези срещи, според Левчев, не са просто израз на „естественния стремеж у творците да общуват помежду си“. Отличителното за „петъците у Людмила беше търсенето и постигане-

то на определени творчески цели... В този дом, прост и уютен, но пълен с изкуство се събираха на чаша чай или кафе най-зрели и изтъкнати творци и редом с тях съвсем млади, още неизвестни, но нажежени от творчески ентузиазъм „рицари на надеждата“.

Прост дом... но затуй пък пълен с изкуство... вихър от търсене и постигане на творчески цели... нажежени от ентузиазъм до бяло рицари на надеждата... Ясно е, че при подобна нажеженост всяка проява на лековатост в оценката на петъците би била равностойна на кощунство. Така, използвайки като творчески инструмент необятните възможности на измишльотините си, биографът стига до същността: „Днес е ясно, че това бяха часове на най-напрегната работа за Людмила Живкова... Различните виждания влизаха в спор и тя можеше да ги оцени... Тя мечтаеше за бъдещето по своя неповторим делови начин... От гледище на научната терминология такива срещи биха могли да се нарекат „мозъчни атаки“.¹

За „мозъчни атаки“ е нелепо да говорим, освен ако става дума за атаките на ласкателя биограф, отправени към високостоящите. Людмила вече си бе отишла, затуй пък таткото беше жив и здрав. В редките случаи, когато съм посещавал петъците, не помня да са водени разговори за изкуство. За какво да ги водят? За да излага Дечко Узунов творческите си планове ли? Или затуй, че нещастния Генко отново са го прибрали в лудницата?

За изкуството, а също и за Генко стана приказка, когато Людмила и Славков дойдоха за пръв път у дома. Квартирата ми не бе твърде подходяща за гости с неразборията от книги, картини и скулптури, струпани между старите кресла с меланхолично подрънкващи пружини. На туй отгоре споменатия Генко често ми носеше незасъхнали още картини, та холът бе наситен с миризмата на маслени бои.

Тия подробности не смутиха гостите. Потънали в дълбоките кресла, те се взираха любопитно в платната, които поставях едно

¹ Л. Левчев. Людмила Живкова, или пламъкът на върха. В сборника „Мислете за мене като за огън“. Стр. 9–98. С., 1982.

подир друго пред тях. Нямаха претенции да са тънки познавачи, но ме предразположиха с това, че харесаха пейзажите на Генко.

От кухнята се носеше ароматът на кафе, дошъл да внесе нов нюанс в наситената с ухания атмосфера. Наложих се да прекъснем журирането и да минем към други теми. Семейството бе прекарало известно време в Лондон, а аз – доста години в Париж, та разговорът естествено се насочи в задгранична посока. Иван и аз си разменяхме спомени за простотиите, свързани с поведението на нашенски дипломати, а Живкова се интересуваше от връзките, които съм завързвал във Франция. Струваше ми се, че се отегчава от шегите ни. Знаеше да се усмихва и даже нерядко се смееше, но и тогава, и по-късно понякога съм се питал – притежава ли изобщо чувство за хумор. Допускам съм, че може би гледа прекалено сериозно на живота, за да се интересува от смешната страна на нещата.

Разказах как някога съм се запознал с другаря Халов, тъкмо преди да замине за Лондон. Беше добър човек, дългогодишен политзатворник. Запитах го как се справя с езика. „Нямам грижи – отвърна. – Две години съм я учил английската граматика в тюрмата“. После стана дума за Найденов, друг посланик, също в Лондон, който отишъл на някакъв официален прием с камион, понеже другата кола била на ремонт. Бях започнал да разправам и за наш разведчик, дето два дена се завирил по храстите, за да снима някакъв стратегически важен мост и едва по-късно установил, че великолепни снимки на същия мост се продават в близкото павилионче...

– Тя няма край – сетих се в тоя момент, – ами да свършвам, че другарката Живкова съвсем ще се отегчи.

– Отегчих се вече – потвърди тя.

И добави, пренебрегнала вече учтивото множествено число на обръщението:

– Не е ли време да спреш да ме другаросваш.

Запитах как ще благоволи да я наричам.

– Ами Людмила или Мила. В къщи ми викат Милка.

Милка ми се стори прекалено домашно, та се ориентирах на Мила.

Когато вече си тръгнаха се сети:

– Беше обещал да ми дадеш една книга.

– Приготвил съм я.

Подадох ѝ я, добре опакована за всеки случай. Предполагам, че поне си е дала труда да я разгърне, след като се е прибрала в къщи, но не вярвам да я е чела. Във всеки случай вече не спомена за нея.

* * *

Гостуването у дома в онази есенна вечер бе само първото от множество други, които щяха да последват в идните месеци и години. Мила се интересуваше не само от живописиста, но и от сбирката с графиките ми, а те бяха много. Изненадваше се, че подобни оригинали от големи майстори се намират в някакъв софийски дом, а не в Лондонската Национална галерия или в Лувъра. Разпитваше как съм се сдобил с тях и неволно даваше зелена улица на любимата за всеки колекционер страст – да разказва за издирваческите си подвизи. Стараех се да бъда лаконичен, за да пестя нейното време и прозевките на Ваньо.

Понякога за разнообразие ходехме по заведения – Червения салон на „България“ или Панорамния ресторант на „София“. В такива случаи скромната ни компания нарастваше с някоя добавъчна семейна двойка – Дечко Узунов и Олга, Светлин Русев и Лиляна или Венко Коцев и Йонка.

– Ами вас кога ще ви женим? – питаше Мила, като поглеждаше към Соня.

Това си беше в характера на Живкова. Не обичаше нещата да се протакат.

– И то ще стане – промърморвах.

Стана наистина, но доста години по-късно, когато Мила отдавна вече си бе отишла.

От разговорите, които водехме, имах усещането, че интересите ѝ са доста разнопосочни, за да не кажа неустановени. И едва ли се интересуваше особено от проблемите на историческата наука, която си бе избрала за специалност. Сякаш за да ме опровергае, тя малко по-късно защити дисертацията си

за „Англо-турските дипломатически отношения през 1933–1939 г.“. Главният спомен, който ми е останал от тази защита се дължи пак на проклетата ми клаустрофобия. Помещението на Института по Балканистика – където ставаше защитата, се бе оказало твърде миниатюрно за многобройната публика. Тя задръстваше дори тесния коридор. Бях се озовал именно в този коридор, притиснат от всички страни от това множество, изпитващо в момента такъв неописуемо голям интерес към англо-турските отношения и то, точно в периода 1933–1939 година. Ужасът пред неизбежната смърт от задушаване вече бе почнал да сковава мозъка ми, когато забелязах Ваньо Славков и улових съчувствения му поглед.

Само минути по-късно двамата с него се съвземахме от преживяното край една от масите на кафене „България“. Там дочакахме и триумфалният завършек на защитата.

Хората, които облажаваха Мила заради привилегията да бъде щерка на Първия, рядко си даваха сметка за сенчестите страни на тази привилегия. На първо място тук бе завистта, придружавана от злословието и зложелателството. По времето на някакъв конгрес или пленум, когато се бях измъкнал в кулоарите да пуша, дочух неволно част от полугласния разговор между две поетеси на бюфета:

– И откъде го измислиха това, че била чаровна – говореше едната.

– Е, чаровна е де – отвръщаше великодушно другата.

– Обясни ми тогава какво точно ѝ е чаровното – упорстваше първата. – Нейният единствен чар е, че е дъщеря на Живков.

Този факт – че е дъщеря на Живков – даваше достатъчно основание на зложелателите да обезценяват и най-дребните ѝ успехи. Колкото до външността, до обноските, мисля, че „чаровност“ едва ли е подходящият израз. Като всяка нормална жена, тя не беше лишена от известна суетност, но бе достатъчно трезвомислеща, та да се смята за красавица и да го подчертава с впечатляващи тоалети. Роклите и костюмчетата, които носеше, отразяваха скромните възможности на нейната софийска шивачка, а не на тенденциите на висшата мода в Па-

риж или Рим. Не се гримираше, избягваше превземките, обичайни за дамите, свикнали да бъдат обект на внимание. Вероятно беше усвоила въздържаността на поведението си, следвайки изискването „така трябва“. Необходимо беше да държи сметка за името, което носеше и за мястото, което се готвеше да заеме в обществото. Но какво всъщност бе това място?

Едва ли жадуваше да изяснява до края на живота си проблеми, като този за англо-турските отношения. Може би самият избор на тая тема бе роден единствено от желанието да се поразходи до Лондон. А може би и по-нататъшното си поприще виждаше в подобна насока – като дипломат в някое посолство на Запад или като титуляр на някакъв си комитет. Нали и сега сме свидетели на подобни явления: различни дамички, неизвестно въз основа на какви критерии се ползват от привилегията да бъдат несменяеми посланички на страната ни в удобни за живеене държави.

Един от някогашните началници в Комитета по култура вижда ранните амбиции на Людмила в приблизително подобен аспект. Демонстрирайки неподозирана ерудиция, той оприличава „петъците“ на младата Живкова с прословутите „вечери“ на мадам дьо Талиен от времето на термидорианската епопея, за да докаже, че Людмила просто изпълнявала политическата заръка на баща си.¹

Горкият Живков, ако е разчитал на дъщеря си да му организира интелектуално лоби! Истината, разбира се, няма нищо общо с тази нелепица, опровергана от самите факти. В „петъците“ на Мила, освен че не се организираше лоби на бащата, но се и злословеше, кога с недомлъвки, кога съвсем прямо срещу едни или други партийни порядки. Което в даден момент предизвика прекратяване на сбирките тъкмо от страна на бащата.²

¹ Емил Александров. „Живков си прави интелектуално лоби чрез Людмила“. В. „24 часа“, 25 септ. 1997.

² „Просто високопоставен служител от Държавна сигурност намери начин да уведоми Тодор Живков, че на тези сбирки се изказват антисъветски и ревизионистични идеи. И „петъчните салони“ бяха затворени“ (Костадин Чакъров, „Втория етаж“, стр. 153. София, 1990).